

О. В. СОКАЛЬСЬКА

Олена Володимирівна Сокальська, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Інституту кримінально-виконавчої служби

ІНСТИТУТ ТЮРЕМНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У X–XVI СТ.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У контексті реформування системи виконання покарань вивчення будь-якого досвіду, зокрема й історичного, набуває не лише теоретичного, а й практичного значення. Новації в кримінально-правовій сфері, а саме: запровадження в Україні інституту пробації, медіативного розгляду суперечок, можливість укладення угоди між потерпілим та обвинуваченим, декриміналізація окремих видів протиправних діянь мають на меті мінімізацію призначення покарань у виді позбавлення волі чи зменшення строків ув'язнення. Ці зміни свідчать про відхід від каральної складової політики держави й збільшення приватно-позовних диспозитивних начал. Звичайно, диспозитивність і змагальність епохи середньовіччя, що своїм корінням сягає потестарного періоду, не теж саме, що диспозитивність постіндустріальної доби, однак створені в процесі історичного розвитку соціальні форми, як правило, не відкидаються по закінченню строку служби як непотрібні, а чекають свого часу, зберігаються й використовуються як елементи в більш довершеній і складній системі.

Словосполучення «позбавлення волі» в буквальному розумінні означає, що особа стає залежним (рабом). На думку О. В. Рогової, саме такий зміст мав даний інститут на ранніх стадіях становлення права, коли особу за вчинене протиправне діяння перетворювали на невільника¹. У даному дослідженні ми звернемо увагу на інститут позбавлення волі у традиційному для нас розумінні, тобто утриманні упродовж певного строку правопорушників в ізоляції у спеціальних закладах. Хоча в історико-правовій літературі під терміном «позбавлення волі» розуміють доволі широке коло покарань: тюремне ув'язнення, заслання, вигнання за межі общини, поміщення в «дім церковний», епітимія, короткострокове обмеження волі (поміщення в кліть, прив'язування до ганебного стовпа). У даній роботі терміни «позбавлення волі», «тюремне ув'язнення», «ув'язнення» ужито переважно як синоніми (виняток становить лише давньоруський період, коли з'являються церковні покарання епітимія й поміщення в монастир, що можна вважати різновидами позбавлення волі).

Звернення до періоду зародження інституту позбавлення волі зумовлене традиційним замовчуванням як історико-правовою, так і галузевими науками проблем розвитку окремих видів покарання у домодерну добу. В роботах С. В. Кудіна та М. М. Яцишина воно згадується лише побічно². Дослідження проблем інституту позбавлення волі в історичній ретроспективі, що з'явилися в останні роки, зокрема М. В. Спура, В. М. Пальченкової, обмежуються литовсько-руським періодом і ґрунтуються виключно на статутах Великого князівства Литовського, ігноруючи матеріали судової практики³.

Теза про те, що тюрма така ж давня інституція як і людство загалом, істинна лише частково. Спеціальні заклади для утримання засуджених до позбавлення волі з'явилися в Англії й Нідерландах лише у кінці XVI ст. Однак тюремне ув'язнення – давнє як і сама цивілізація. До наших часів зберігся сумнозвісний римський Тулліаніум, де ув'язнених піддавали мукам і тортурам. Попри практику застосування позбавлення волі у Римській імперії даний вид покарання не знайшов відображення у пам'ятках римо-візантійського права⁴.

Древні народи не застосовували позбавлення волі як покарання: за мету ставилася не ізоляція злочинця, а його утримання до суду чи виконання вироку. І. Я. Фойницький зазначав, що вже в княжій Русі практикувалося ув'язнення в поруби й погребі, але не в якості покарання, а як запобіжний захід чи цивільне ув'язнення⁵. Метою покарання у давньоруському праві було: знешкодження злочинця та відшкодування збитків, що досягалось, відповідно, через вигнання за межі общини («поток і пограбування»), позбавлення життя та грошових викупів («вир», «головщин» тощо).

Довгострокове ув'язнення в цей період, як правило, було способом усунення з політичної арени особи, яка становила небезпеку для великокняжої влади. Так, літописи залишили красномовні відомості про строки та умови утримання князів-конкурентів: кн. Судислав Псковський за неправдивим доносом був посаджений своїм братом кн. Ярославом у поруб і просидів там 24 роки; кн. Всеслав Полоцький за наказом кн. Ізяслава утримувався у Києві поблизу княжого двору в порубі без дверей лише з маленьким решітчастим віконечком (місце ув'язнення князя зображене на мініатюрі Радзивілівського літопису – *О.С.*).

Попри те, що Руська правда не згадує такий вид покарання як ув'язнення в поруб, археологічні розкопки, літописні дані та билинні перекази свідчать, що тюрма була таким же звичним атрибутом міського життя як княжий двір, церква чи торг. Давньоруські тюрми були двох типів: наземний поруб, зроблений з колод, та земляна тюрма – погреб. Останній являв собою яму, вириту в землі й перекриту накатом, засипаним землею. Саме у погребі, за переказами, були посаджені князями билинні богатирі: Ставр Годинович та Ілля Муромець: «навалили дубья-колодья со всех сторон, да засыпали песками желтыми»⁶.

В основу народного переказу про Ставра Годиновича, якого Київський князь Володимир Мономах посадив «в погребу глибокі», лягли реальні події, описані Новгородським літописом: новгородські бояри у відповідь на безпідставні звинувачення та наклеп пограбували садиби Даньслава та Ноздрічі, за що у 1118 р. постали перед судом князя у Києві. Винних, у тому числі й соцького Ставра, який займав вагоме суспільне становище, князь наказав заточити у в'язницю: «Томь же лете приведе Володимирь съ Мьстиславомь вся бояры новгородскыя Киеву, и заводи я къ чьстному хресту, и пусти я домовь, а иныя у себе остави; и разгневался на ты, оже то грабили Даньслава и Ноздрьчу, и на сочьскаго на Ставра, и затоци я вся»⁷.

Результати археологічних розкопок у Новгороді, де було знайдено тюрму 30-х років XI ст., дають змогу уявити умови утримання давньоруських в'язнів: підземна її частина була діаметром 4 метри, глибиною – 3 метри, стіни обкладені дерев'яними колодами, на глиняній підлозі, яку ймовірно чистили, стояли дві лавки та знаходилося відхоже місце⁸.

Утримання злочинців у подібних підземних «в'язницях» найбільше відповідало міфологічним уявленням про ув'язнення як символічну смерть. Для древніх народів абсолютно безглуздою була ідея тюрми як кари за злочин. Відповідно до архаїчної метафористики, вона була еквівалентом смерті: «узи», «окови» – метафора смерті. Ув'язнені, закуті в залізні кайдани, поміщалися в підземне узилище, що символізувало пекло – темний, понурий «земляний мішок», сморідне підземелля, куди не потрапляло світло, де й сидів носій «смерті», неначе похований заживо. Продовженням вищезазначеної тотемістичної традиції О. М. Фрейденберг називала каторгу, тюрми без сонячного світла з ґратами на вікнах, важку примусову працю засуджених, концтабори з жорстоким режимом утримання тощо⁹. На жаль, триває вона й досі, про що свідчить поява проекту побудови тюрми за взірцем пекла з «Божественної комедії» Данте¹⁰.

Як вид покарання позбавлення волі з'являється в пам'ятках права Русі під впливом церковних візантійських джерел. Цю нову форму приносить з собою християнська церква як один із видів церковного покарання, що пізніше використовувалося і світською владою¹¹. Закладені візантійським правом традиції мали вирішальний вплив на формування пенітенціарної практики як на Заході, так і на Сході¹². Устав князя Ярослава Володимировича про церковні суди передбачав такі види покарання як поміщення в «дом церковний» та епітимія*. Але це не були публічні покарання, їх головна мета – виправлення винного, формування у нього відчуття каяття й бажання утримуватися від подібних діянь в майбутньому і, як результат, спасіння душі. Важко говорити про значне поширення таких кар, оскільки на Русі церковне право, базуючись на канонічних нормах, зазнало значних трансформацій і було пристосоване до місцевих особливостей церковного устрою й умов суспільно-політичного розвитку. Візантійська система покарань, що почала проникати в давньоруську практику ще за перших князів-християн, не витісняла звичаєву. Навіаки, зазначав В. І. Сергеевич, оскільки доходи церкви були мізерні, то духовенство вважало більш вигідним накладати за злочини, що перебували у присуді церкви, традиційні для Русі грошові штрафи¹³.

Найдавнішими пам'ятками давньоруського права, що містять згадки про тюремне ув'язнення, є договори Новгороду з Готським берегом та німецькими містами 1189–1195 рр. і Смоленська з Ригією, Готським берегом та німецькими містами 1229 р. Стаття 11 договору 1189–1195 рр. забороняла затримання іноземця, навіть якщо по відношенню до нього було розпочато судове провадження: «оже родится тяжа в Немцах новгородцю, любо немчину Новеороде, то рубежа не творити, на другое лето жаловати». Зміст ст. 13 («Немчина не сажати в погреб Новеороде, ни новгородца в Немцяхъ, нь емати свое у виновата») свідчить, що боргова тюрма була добре знайома обом сторонам договору¹⁴. Даний припис забороняв ув'язнювати іноземця-божника й набагато випереджав тогочасну європейську міжнародно-правову практику. Дослідники пов'язують введення даної норми з подіями 1188 р., зафіксованими у Новгородському літописі: «В то же лето рубоша (посадили в поруб – О.С.) новгородьце варязи на ГьтГьхъ немце въ Хоружьку и въ Новотържьце; а на весну не пустиша из Новагорода своих ни единого мужа за море, ни съла вьдаша варягомъ, нь пустиша я без мира»¹⁵.

Стаття 4 договору 1229 р. регламентувала процедуру попереднього ув'язнення й встановлювала гарантії недоторканності іноземних купців: «Аще Русьскыи гость в Ризе, или на Готьскомъ березе извинится, никакоже его вьсадити в дыбу. Оже будеть порука по нь, то дати на поруку; не будет ли поруку [по нь], то лзе и в железо вьсадити. Или Немечьскыи гость извинится Смоленске, не лзе его вьверечи в погреб; оже не будеть по нь поруку, лзе его в железа вьсадити»¹⁶. Отже, купець, звинувачений у вчиненні злочину, не міг бути ув'язнений, якщо надавав надійного поручителя. У разі ж відсутності такого, обвинувачений утримувався «в железе». На думку авторів коментарів статей договору 1229 р., терміни «дыба», «железа», «погреб» у ньому вжито як синоніми: мається на увазі утримання в неволі¹⁷.

Для періоду давньоруського права характерне відмиранням кривної помсти, пануванням принципу композиції й лише зародженням кримінальних покарань у сучасному їх розумінні. О. Ф. Кістяківський писав: «В то время как являются зародыши новой формации права, прежняя еще пользуется полною силою. Затем по мере усиления новой, старая слабеет, пока, переходя от простого уменьшения к равенству сил, от равенства сил к полному ослаблению, она не исчезает окончательно, уступая полное господство второй, которая в это уже время вступает в соперничество с новой нараждающеюся третьей»¹⁸. І якщо до XVI ст. на українсь-

* Епітимія з V ст. втратила своє початкове значення відлучення від причастя і в період поширення візантійського права на Русі передбачала перебування засудженого в монастирі, де він молився, дотримувався посту й залучався до монастирських робіт.

ких землях основними видами покарання залишалися грошові та майнові штрафи, а тюремне ув'язнення ще в епоху Першого Статуту Великого князівства Литовського належало до виняткових покарань, то вже з другої половини XVI ст. воно стає загальнозастосовуваним. З середини XVI ст. у законодавстві, зокрема польських коронних конституціях та статутах Великого князівства Литовського, розширюється коло діянь, за вчинення яких передбачалося покарання у виді позбавлення волі, та з'являються приписи, що регламентують застосування та відбування даного виду покарання.

У першій половині XVI ст. будь-яке позбавлення волі позначалося терміном «нятство» або «казнь», відповідно «нетц» – в'язень. З середини XVI ст. більш поширеним стає термін «везень».

За статутами Великого князівства Литовського, ув'язнення («везень») як вид покарання застосовувалося лише щодо шляхти¹⁹. Статут Великого князівства Литовського (далі – Статут) 1529 р. встановлював покарання у виді позбавлення волі строком на шість тижнів за неповагу до членів повітового шляхетського суду (арт. 18 розділ VI), а також передбачав ув'язнення недобросовісного боржника (арт. 13 розділ I). У Статуті 1566 р. вже у сімнадцяти артикулах як покарання визначалося тюремне ув'язнення на різні строки: чотири, шість, дванадцять, двадцять чотири, сорок шість тижнів і максимальний – один рік і шість тижнів. Тюремне ув'язнення передбачалося за вчинення побиття, погрозу, наклеп, неповагу до суду, напад на будинок, вбивство за пом'якшуючих обставин тощо. Також у Статуті 1566 р. розмежовувалися умови утримання: особа, яка вчинила особливо тяжкі злочини, повинна була відбувати покарання у підземній частині тюремної вежі («нижній тюрмі»).

Статут 1588 р. значно розширив й деталізував перелік діянь, за вчинення яких передбачалося ув'язнення строком від трьох тижнів до одного року шести тижнів. В окремих випадках конкретний строк не визначався – воно тривало доти, доки особа не надавала надійного поручителя.

Тюремне ув'язнення для шляхти було, насамперед, ганебним покаранням, що заплямовувало лицарську честь. У вираках воно часто поєднувалося з зобов'язанням публічно вибачитися перед протилежною стороною чи родичами убитого²⁰. Або ж засуджений за словесну образу повинен був утримуватись у в'язниці доти, доки не промовить перед суддями та стороною «брехав яко пес» (арт. 23 розділ III Статут 1566 р.).

З огляду на те, що більшість справ у даний період закінчувалися мировою угодою, мінімальні строки ув'язнення могли встановлюватися за домовленістю сторін і бути цілком символічними. Так, у 1574 р. волинського шляхтича Івана Жоравницького було звинувачено в написанні й оприлюдненні разом із дружиною Оленою Копоть «пашквілю» на братаву Ганну Борзобагату та наїзді на маєток брата. Після вироку королівського суду сторони вирішили вдатися до примирення через полюбовних суддів. У процесі перемовин Барзобагати вимагали, щоб Івана ув'язнили не у верхній частині вежі, де утримуються шляхтичі, а в підвалах, де відбувають кару лайдаки, однак посередники не погоджувалися з цим, вважаючи таке покарання занадто суворим. У результаті сторони дійшли згоди, що Жоравницький відсидить *три години* у верхній вежі Луцького замку. Також він повинен був письмово відмовитися від свого вірша, що висміював Ганну Борзобагату, та оголосити це публічно при зібранні шляхти повіту зі словами «брехав на тебе, найчесніша пані, яко пес»²¹. Виконання «покарання» повинно було відбуватися під час сесії повітового суду – для потерпілої сторони важливо було не лише принизити Жоравницького, але й зробити це приниження публічним.

Як бачимо, через тюремне ув'язнення реалізовувалося декілька цілей покарання: тимчасова ізоляція, залякування, каяття злочинця, задоволення почуття справедливості потерпілого та відшкодування моральної шкоди. За наклеп, погрозу, розбій чи позбавлення життя шляхтич повинен був заплатити найдорожчим – честю, складовою якої було не лише внутрішнє усвідомлення власної гідності, а й слава в середовищі собі рівних, думка шляхетського загалу. Будь-який контакт із кримінальним судочинством у ролі відповідача чи обвинуваченого, не кажучи вже про тюремне ув'язнення, для шляхтича був плямою на імені й автоматично відносив його до категорії потенційно «підозрілих» людей «злої слави»²². Свідчення такої особи могли не визнати в суді, він не міг бути свідком при укладенні тестаменту, займати виборний судовий уряд тощо.

Ще з кінця XV ст. одним із основних пунктів шляхетських привілеїв стають положення, які в сучасній юриспруденції є складовою принципу презумпції невинуватості, а саме неможливість ув'язнення без рішення суду. Усі три статuti окремим артикулом закріплювали гарантії, що жоден осілий шляхтич не міг бути затриманий і ув'язнений до суду (арт. 1 розділ I Статут 1529 р., арт. 7 розділ III Статут 1566 р., арт. 10 розділ III Статут 1588 р.). За Третім Статутом даний припис не поширювався на випадки, коли шляхтича затримали на гарячому (арт. 30 розділу IV). Попереднє ув'язнення могло застосовуватися до неосілих шляхтичів, приватновласницьких підданих, господарських селян та міщан. Осіб простого стану утримували, як правило, закутих у «залізо», «ланцухи» або дерев'яні колодки. До жителів міст, що користувалися магдебурзьким правом, застосовували попереднє ув'язнення й покарання у виді обмеження волі (приковування до стовпа ганьби й поміщення в кліть) і короткострокове ув'язнення у міській тюрмі.

На українських землях у досліджуваній період існували замкові, приватновласницькі й міські в'язниці. Для утримання правопорушників використовували нижні поверхи будівель, господарські приміщення, підземелля, підвали й вежі замків, монастирів тощо. У містах це були, як правило, спеціальні приміщення в будинку ратуші. Місця ув'язнення у законодавчих та активних документах позначалися термінами «вежа», «замок», «яма» або «турма». Статuti здебільшого регламентували устрій та засади діяльності замкових тюрем. Також в окремих артикулах згадується «везеньє в имъняхъ кн[я]зьскихъ, паньскихъ и землянскихъ».

У повітових центрах, зокрема Володимирі, Києві, Львові, де була й замкова, й міська юрисдикція, діяли дві в'язниці: урядова й ратушна. Скарга київського війта та міщан на дії замкових урядників, які змусили

розмістити у міській тюрмі одинадцять козаків – «людей свовольныхъ», ілюструє суперечності між замком і містом в питаннях підсудності, зокрема й щодо утримання злочинців²³.

Виконання покарання у виді тюремного ув'язнення чи досудове утримання покладалося на старостинський або воєводський уряд. Польські та литовсько-руські законодавчі акти приписували королівським урядникам утримувати злочинців у замкових вежах. Власне, і саме слово «тюрма» етимологічно походить від німецького «thurm» – башта, вежа. Тюремні вежі, перебували у віданні старост, які повинні були забезпечувати й охорону в'язнів. На користь власника маєтку, старостинського чи міського уряду йшли тюремні збори: «потюремне», «поколодне» і «поланцужне», що стягувалися один раз перед звільненням чи стратою. Сплачувала їх сторона, яка програла справу, або, якщо злочинця було присуджено до смертної кари, то позивач. На харчування в'язня сторона «жалобная на день по чотиры пенези» повинна була давати (арт. 15, 31 розділ IV Статут 1588 р.).

Коронна конституція 1538 р. та Статут 1566 р. вперше регламентували питання особливих умов утримання небезпечних злочинців («мужебойцов») у «нижній тюрмі», тобто підземній частині вежі. Артикул 12 розділу IX Статуту 1566 р. визначав відповідальність за вбивство шляхтича шляхтичем у виді позбавлення волі строком 46 тижнів «на замку в земле» й приписував воєводам і старостам мати у господарських замках «турми» міцно збудовані, вкопані в землю на 6 сажнів з доброю сторожею. Питання устрою тюремних веж та умов відбування покарання у виді тюремного ув'язнення детальніше були регламентовані сеймовою конституцією 1588 р. та артикулами 15, 31, 32 розділу IV Статуту 1588 р.

Отже, замкова тюремна вежа, користуючись сучасною пенологічною термінологією, мала «два рівні безпеки»: «верхню» та «нижню» в'язниці. Різнилися вони режимом й умовами утримання. Архівні документи дають змогу реконструювати в'язничну вежу Летичівського замку: у фундаменті розташовувалася «нижня тюрма» глибиною 12 ліктів (це приблизно 7 метрів – О.С.), в стіні вежі було вікно, через яке в «яму» потрапляло світло, подавалася їжа тощо. На рівні з землею – «верхня» тюрма з міцними дубовими кованими дверима, на другому поверсі – кімната для охорони та приміщення з ґратами на вікні та замком на дверях²⁴. «Верхня» і «нижня» тюрми могли знаходитися і в різних частинах господарського замку.

Місце та умови утримання, за Статутом 1588 р., залежали від тяжкості вчиненого злочину: «не каждого до вежы в землю сажати, але водлугь учинку и выступку [...] Прото в котромь артыкуле сего статуту вежа котрому в'язню поменена, тотъ в таковую сажонъ, котрому теж другая, лжейшая, тотъ такъже в той сажонъ быти маеть водле выступу своего» (арт. 32 розділ IV). У нижній частині вежі утримувалися особи, що вчинили тяжкі злочини, за які передбачалося покарання у виді тюремного ув'язнення «у землі» та засуджені до смерті, що чекали на виконання вироку чи рішення апеляційної інстанції. В окремих санкціях норм уточнювалося, в якій частині вежі злочинець повинен відбувати покарання: «А еслибы хто кого в голову раниль [...] за вину у везенью в замку або дворе нашому судовому на дне у вежи шесть сажонъ в земли полгода седети» (арт. 27 розділ XI Статут 1588 р.); «хто возного на справе збилъ албо, листы от него отнявъши, содраль [...] за нашу вину на замку албо дворе поветовым дванадцять недель седѣть у вежи верхней» (арт. 11 розділ IV Статут 1588 р.).

Як бачимо, розширення сфери застосування покарання у виді позбавлення волі у литовсько-польський період передбачало і появу в статутах норм, що регламентували питання виконання даного виду покарання, устрою місць для утримання в'язнів, їх охорони, фінансово-господарських питань тощо.

Тюремне ув'язнення у виді поміщення у поруб чи погреб було відоме ще з часів Давньоруської держави. Частіше воно застосовувалося як запобіжний захід чи утримання особи до сплати боргу у разі відсутності надійного поручителя. Позбавлення волі у виді поміщення в монастир задля спокутування гріха, каяття й виправлення як вид покарання було привнесене візантійським церковним правом. Саме воно заклало основи пенітенціарної практики на Русі. У литовсько-руській період збереглося досудове ув'язнення, але воно не поширювалося на осілу шляхту, натомість до позбавлення волі, за статутами, могли бути засуджені лише шляхтичі. З другої половини XVI ст. тюремне ув'язнення перестає перебувати на маргінесі системи покарань. Статути 1566, 1588 рр. значно розширили коло діянь, за які призначалося покарання у виді тюремного ув'язнення, максимальний строк якого становив 1 рік і 6 тижнів, мінімальний – 3 тижні. У другій половині XVI ст., відповідно до приписів Статуту, у повітах українських земель фактично сформувалася система гродських урядових тюрем, що розташовувалися в спеціально обладнаних замкових вежах. Розрізняли два режими утримання злочинців: у «нижній» підземній частині тюремної вежі й у «верхній» частині. Приписи статутів Великого князівства Литовського та коронних конституцій, що регламентували засади призначення, застосування та відбування тюремного ув'язнення у вежі та особливі умови утримання в'язнів були першими кримінально-виконавчими законодавчими актами, що діяли на території України.

¹ Рогова О. В. Становлення інститута лишення свободи в русском праві // Вектор науки Тольяттинського Государственного Университета. Спеціальний випуск «Правоведение». – № 2 (5). – 2009. – С. 131–133.

² Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х – першій половині XVII ст. [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кудін Сергій Володимирович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 24 с.; Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 448 с.

³ Стур М. В. Ув'язнення як вид покарання за литовсько-руським правом // Ольвійський форум – 2011: стратегії України в геополітичному просторі : тези. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Т. 9. – С. 27–28; Пальченкова В. М. Еволюція тюремного ув'язнення в трьох редакціях Литовських статутів // Держава і регіони. Серія: Право. – 2011. – №. 2. – С. 17–23.

⁴ Сидоркин А. И. Лишение и ограничение свободы как наказания в византийском праве // IVS ANTIQVVM. Древнее право. – 2004. – №. 13. – С. 102–116.

⁵ Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. – СПб.: Типография Министерства путей Сообщения, 1889. – С. 314.

⁶ Воронин Н. Н. Анонимное сказание о Борисе и Глебе, его время, стиль и автор // Труды Отдела древнерусской литературы / Академия наук СССР. Институт русской литературы (Пушкинский Дом); Отв. ред. Д. С. Лихачев. – М.; Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1957. – Т. 13. – С. 26–27.

⁷ Янин В. Л. Новгородская берестяная почта 2005 года // Вестник Российской Академии Наук : Научный и общественно-политический журнал. – 2006. – Т. 76. – № 3. – С. 227–229.

⁸ Десятинный раскоп в Великом Новгороде [Электронный ресурс]. – Режим доступа на сайте Института археологии РАН: <http://www.archaeolog.ru/index.php?id=235>

⁹ Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – С. 209.

¹⁰ России предложили построить тюрьму по проекту ада Данте [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.ru/news/view/75362/>

¹¹ Сидоркин А. И. Лишение и ограничение свободы... – С. 109.

¹² Там само.

¹³ Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. – С.-Петербург, Типография М. М. Стасюлевича, 1910. – 227 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://studybase.cc/preview/429017/>

¹⁴ Памятники русского права. Вып. 2. Памятники права феодальной раздробленности Руси XII–XV вв. Сост. А. А. Зимин / Под ред. С. В. Юшкова. – М.: Госюриздат, 1953. – С. 126, 129–130.

¹⁵ Рыбина Е. А. О двух древнейших торговых договорах Новгорода // Новгородский исторический сборник. – 1989. – 3 (13). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://annales.info/rus/novgorod/nis13_ryb.htm

¹⁶ Памятники русского права. Памятники права феодальной раздробленности Руси XII–XV вв.. – С. 60.

¹⁷ Там само. – С. 78.

¹⁸ Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. – К.: Университетская типография, 1875. – Т. 1. Общая часть. – С. 15.

¹⁹ Статути Великого князівства Литовського: У 3–х томах. – Т. I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с. – Т. III: Статут Великого князівства Литовського Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн.1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – 672 с.

²⁰ Старченко Н. Вбивство князів Четвертинських: судовий процес та змирення на Волині в кінці XVI ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 7. – С. 100.

²¹ Нудьга Г. А. Не бійся смерті: Повість-есе, історичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1991. – 431 с.

²² Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К.: Критика, 2002. – С. 114–115.

²³ Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. – К., 1863. – Ч. 3. – Т. 1. Акты о козаках (1500–1648). – С. 15–18.

²⁴ Михайловський В. М. Описи кам'янецького та летицького замків 1613 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Том 18. На пошану професора В.С. Степанюка. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 98–116. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkpnu/Ist/2008_18

Резюме

Сокальська О. В. Інститут тюремного ув'язнення на українських землях у X–XVI ст.: історико-правовий аналіз.

У статті аналізуються приписи давньоруських пам'яток права та інших історичних джерел, де згадується покарання у виді позбавлення волі. Комплексне використання статутів Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр., коронних конституцій та матеріалів судової практики дало змогу простежити еволюцію інституту тюремного ув'язнення упродовж XVI ст., визначити мету даного виду покарання, строки ув'язнення, окреслити коло діянь, за вчинення яких передбачалося, та осіб, щодо яких застосовувалося. Досліджено підстави застосування позбавлення волі та досудового ув'язнення, окреслено мережу замкових та міських тюрем. На основі археологічних даних та архівних матеріалів реконструйовано давньоруську тюрму та литовсько-руську тюремну вежу. Проаналізовано норми литовсько-польського права, що регламентували питання виконання покарання у виді позбавлення волі, умови утримання в'язнів, засади діяльності замкових тюрем.

Ключові слова: тюремне ув'язнення, поруб, «везеньє», статuti Великого князівства Литовського, відбування покарання.

Резюме

Сокальская Е. В. Институт тюремного заключения на украинских землях в X–XVI в.: историко-правовой анализ.

В статье анализируются предписания древнерусских памятников права, а также и других исторических источников, в которых упоминается наказание в виде лишения свободы. Комплексное использование источников статутів Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 г., коронных конституций и материалов судебной практики дало возможность проследить эволюцию института тюремного заключения на протяжении XVI в., определить цели данного вида наказания, сроки заключения, очертить круг деяний, за совершение которых назначалось, и лиц, относительно которых применялось. Исследуются основания применения лишения свободы и предварительного заключения, очерчено сеть замковых и городских тюрем. На основе археологических данных и архивных материалов реконструировано древнерусскую тюрму и литовско-русскую тюремную башню. Проанализированы нормы литовско-польского права, регламентирующих вопросы исполнения наказания в виде лишения свободы, условия содержания заключенных, принципы деятельности замковых тюрем.

Ключевые слова: тюремное заключение, поруб, «везеньє», статuti Великого князівства Литовського, отбывание наказания.

Summary

Sokalska O. Institute of imprisonment on the Ukrainian lands in the X–XVI century: historical and legal analysis.

This paper analyzes the order of Old Russ law monuments and other historical sources that mention the punishment of imprisonment. Complex usage of statutes of Great Lithuanian Duchy 1529, 1566, 1588, crown constitutions and judicial records enabled to trace the evolution of the institution of imprisonment during the XVI century, to determine the purpose of the mentioned penalty, the terms of imprisonment, to outline the range of offenses for commission of which was assumed and the persons to whom applied. Paper investigates the motives for use of imprisonment and pretrial detention, outlines the network of castle and city jails. Reconstructs Old Russ prison and Lithuanian – Russ prison tower based on archaeological data and archival materials. Analyzes the standards of the Lithuanian-Polish law, which regulated the question of such punishment as imprisonment, detention conditions of prisoners, and principles of the operation of castle prisons.

Key words: imprisonment, porub, «vezen'e», Statutes of the of Grand Duchy of Lithuania, serving of punishment.

Отримано 18.11.2013

УДК 340

Т. І. ТАРАХОНИЧ

Тетяна Іванівна Тарахонич, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРИНЦИП РІВНОСТІ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Великий обсяг наукової інформації, диференціація галузевих знань вимагає теоретичного осмислення, уточнення, системного впорядкування понятійно-категоріального апарату, відповідного узгодження інструментарію наукового пізнання, шляхом формалізації наукових знань, що передбачає формування нових категорій, уточнення існуючих, творчого переосмислення тих понять, які вже не відповідають реаліям сучасного розвитку юридичної науки.

Проблема розуміння принципів права знайшла належне місце в працях таких учених як: С. С. Алексєєв, С. В. Бобровник, А. І. Бобильов, О. М. Вітченко, В. І. Гойман, В. М. Горшеньов, Ю. І. Гревцов, Л. М. Завадська, О. В. Зайчук, В. П. Казимирчук, А. М. Колодій, В. М. Кудрявцев, Ю. В. Кривицький, С. Л. Лисенков, А. В. Малько, О. М. Мельник, Н. М. Оніщенко, А. В. Поляков, П. М. Рабінович, Ю. І. Решетов, В. М. Сирих, О. Ф. Скакун, О. В. Скурко, В. О. Шабалін, К. В. Шундіков, Ю. С. Шемшученко, Л. С. Явич тощо.

Метою даної статті є з'ясування теоретичних основ розуміння сутності принципу рівності в системі загальних принципів права та виокремити його особливості.

Значне місце в даному процесі належить теоретичним та методологічним підходам щодо збагачення такої усталеної категорії юридичної науки як принципи права.

В енциклопедичній літературі підкреслюється, що принцип у перекладі з латинської мови означає начало, основа. Принципи характеризуються, по-перше, як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації; по-друге, вони є внутрішнім переконанням людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності¹. У філософській літературі принципи розглядаються як основа, першоджерело, керівна ідея, основне правило поведінки та діяльності; те, що лежить в основі певної сукупності фактів та знань; в логічному сенсі центральне поняття, основа системи знань, що являє собою узагальнення та розповсюдження будь-якого положення даної системи на всі явища тієї сфери, з якої даний принцип абстраговано².

В юридичній літературі трактування принципів права досить неоднозначне. Ряд вчених трактують категорію принципи права як основні ідеї, положення, вихідні засади, які закріплені законодавчо, так В. Л. Кулапов, О. В. Малько зазначають, що принципи права – це законодавчо закріплені основоположні начала, що відображають його сутність та визначають його зміст та порядок реалізації правових приписів в соціально значимих ситуаціях³.

Ряд вітчизняних вчених характеризують принципи як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як керівні, вихідні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і випливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи⁴.

Зазначені підходи до розуміння принципів права, надають можливість провести межу між категоріями «правові принципи» та «принципи права». На думку О. В. Малько, правові принципи – це категорія не закріплена в законі, на відміну від принципів права. Будь-який принцип права є правовий принцип, але не